

Cinkos mosollyal néz velünk szembe a borítón Karátson Endre, aki „nem pusztán zavarba hozza, egyenesen kétségbe ejti olvasóját”. Ez a róla írt könyvből kiragadott félmondat, mely némiképp ellentétben áll a mosolygó író portréjával, alighanem ez utóbbi egyetértésével került a borítóra, éppúgy, mint fotója, melynél előnyösebbet is találhattak volna. Nem valószínű, hogy ez a jellemzés arra készítené az átlagolvasót, hogy kézbe

Karafiáth Judit 55

AZ ELSŐ SZEMÉLY IGÉNYE

Hites Sándor: *Karátson Endre*

vegye a könyvet, de kétségtelenül kihívás mindazok számára, akik nem restek vállalkozni arra, hogy utána járjanak a címlap sugallta paradoxonnak.

Hites Sándor az 1956 óta Franciaországban élő Karátson életművét egy nagyobb kontextusban, a nyugati magyar emigrációs irodalom problematikájának keretében vizsgálja és értékeli. Karátson novellái, mint ahogyan arra Hites rámutat, minden kritikusa szerint egyediek és különlegesek, mert ő egyike azoknak a keveseknek, akik a legjobban hasznosították a világirodalmi tájékozódás lehetőségeit és akik a legtöbbet tanultak a kortárs szellemi, elsősorban pszichoanalitikai áramlatokból. Amikor első novelláit írta a hatvanas években, a hazai irodalomban ismeretlen volt az az új hang és az a formai kísérletezés, mely az akkori nyugati irodalommal azonos hullámhosszon szólalt meg. Hites felsorolja mindazok a kortárs íróknak a nevét, akik a régebbi példaképek mellett (E. T. A. Hoffmann, Kafka és Poe) a legnagyobb hatással voltak Karátsonra: Beckett, Borges, Gombrowicz, Nabokov és Robbe-Grillet. Franciaországba érkezésekor már javában tartott az *új regény* áttörése és szenvedélyes viták folytak a „paleokritikusok”, valamint az új regény szerzői és prófétái között. Karátsonnak ebbe az irodalmi közegbe való beilleszkedése azonban távolról sem jelenti azt, hogy novellisztikája ne reflektálna a magyar irodalmi hagyományokra: elsősorban Kosztolányit kell megemlítenünk, mint elfogadott apafigurát és a 19. századi hagyományos, mimetikus irodalmat, mint elutasított mintát. Ezért, ha jellemezni akarjuk művészetét, vonzások és taszítások kölcsönhatását kell figyelembe vennünk: „Karátson prózájának jellegzetességeit tehát az idegen irodalmi minták átsajátításának és a saját irodalmi hagyományok elidegenítésének arányaiban, e kettő egymásra vonatkoztatásában lehet megragadni” – állapítja meg Hites.

Hites monográfiája kimondottan „felhasználóbarát”, szerkezete jó felépítésű és – nem utolsósorban a jól megválasztott fejezetcímeknek is köszönhetően – könnyen áttekinthető. Keretet ad a könyvnek az emigrációs kontextus: Karátson pályaképét a külföldi magyar irodalom rövid áttekintése

után tárgyalja, s az életmű recepciójának felvázolása előtt is először általánosságban szól a nyugati magyar írók rendszerváltozás utáni fogadtatásáról. Az érdemi tárgyalást Hites a novellák poétikai jellegzetességeinek összefoglalásával és kommentálásával kezdi. Megállapítja, hogy „Karátson novellisztikája lényegi tekintetben homogénnek tekinthető, agyafúrt és szórakoztató írásmódját a variativitás ellenére is az egyneműség jellemzi”, és hogy „bizonyos értelemben mintha minden novellája ugyanannak a szövegnek az újraírása volna, jószerivel bármelyikből kiindulva jellemezhető”. Ennek következtében nemcsak a színhelyeknél találunk variatív motóniát, hanem a szereplőknél is, akik jobbára írók, művészek, tudósok, illetve az emberi testtel foglalkozók edzők, masszőrök, úszómesterek. Ebben a rövid összefoglalásban Hites előrevetíti az életmű alakulását egészen a 2001-ben megjelent utolsó novelláskötetig. Az *Átírásoktól* kezdve (1981–88) az írások „eloldódnak a világ és a szöveg, a mimézis és az auto-referencialitás megkülönböztetésének instanciáitól, az elbeszélésnek valamely realitás-elvhez való visszaváltásának maradék lehetőségétől. A korábban is jellemző áttételek immár az elbeszélt és az elbeszélő szüntelen felcserélődésébe torkollnak.” – írja Hites, és megállapítja, hogy ez „helyenként szinte követetlenné teszi a történetmondást, olyannyira, hogy a szöveg és az olvasó teherbírása is kérdésessé válik”. A *Lélekvándorlás* (1995) és az *In vitro* (1998), „miközben a végsőig finomítják írásainak eredeti poétikai jellegzetességeit, egyúttal a tömegkultúra referenciáinak és a történetyszerűségnek is több teret engednek”. Karátson novellisztikájának csúcspontját Hites az *In vitro*-ban látja, mert itt jön létre az „öntükrözés és történetmondás legszebb egyensúlya”, míg az utolsó kötetéről *Első személyben* (2001) megállapítja, hogy „kevésbé szolgál poétikai megújulással”.

E bevezető után következnek időrendben az egyes kötetekről szóló fejtegetések, kezdve a *Lelkigyakorlattal* (1967), mely az életmű „tudatosan megkomponált nyitánya” egészen az *Első személyben* betegség- szexualitás- és halál-témájú írásainak elemzéséig. Az elemzések középpontjában minden kötetnél a novellák tematikájának vagy narrációs specialitásának megfelelő adekvát szempontok állnak (átírás, eredetiség, medikalitás stb). A szépíró Karátson bemutató fejezetek sorozatát azonban megszakítja az esszéírótól szóló rész, s csak ezután következik az életművet megkoronázó önéletrajzi regény, az *Otthonok* eddig megjelent két kötetének bemutatása. Hites döntésének alighanem az az oka, hogy ebben a műben egyszerre szerepel a szerző „civil” énje, a tudós komparatistika professzor és a szépíró, vagyis itt ér össze Karátson Endre „két élete”. Az *Otthonok* megrendítő síremlék az elhunyt feleségnek, Nicole-nak, önterápia, mindkettőjük életrajza, emlékirat, ugyanakkor kordokumentum az emigránsok életéről és még sok minden, s nem utolsósorban így csemege azoknak, akik ismerik a francia és a magyar

irodalmi és egyetemi köröket. Az *Otthonok*ban fogalmazódik meg a leghatározottabban Karátson szépírói tevékenységének az a mozgatórugója, melyet a novellák formalista újításai olykor elfedni látszanak: az emigráns tudatosan vállalt egyedülléte és függetlensége, melynek köszönhetően, és a másként látás szabadságát élvezve, magyar nyelven igyekszik felnyitni a szemét a hazai bizonyosságokba és közhelyekbe belefásult honfitársainak. Sajnálatos, hogy a monográfia nem tud kitérni az elkészült, de mindmáig kiadatlan záró kötetre.

Hites könyvből egyértelműen kiderül, hogy Karátson hiányt pótol a magyar irodalomban. Olyan kulcsszavak jellemzők művészetére, mint *önreferencialitás, palimpszesztusok, kombinatorika, permutáció, nyelvjátékok, tükrözések*, s általában a metafikciós technikák, a narrátor szerepének megkérdőjelezése, a mítoszok újraírása, s végül mindent átható *individualizmus*, hogy csak néhányat említsünk. „Szinte kizárólag vesszőparipái foglalkoztatják” – állapítja meg Hites, és ebben a „rögeszmésségben” rámutat életművének neurotikus jellegére. Olyan szerzőről van tehát szó, aki csak ő maga bír novelláinak hőse lenni.

„Kiszámíthatatlan és magyarázatra szoruló történeteket nyújtottam az olvasóknak, akik a novellistától épp az ellenkezőjét várták. Más szóval elvártam tőlük, hogy a jelentés létrehozásában vállaljanak a szokásosnál tevékenyebb részt, s ezáltal nagyobb felelősséget is.” – emlékezik vissza Karátson önéletrajzának még kiadatlan harmadik kötetében a *Lelki gyakorlat* fogadtatására (megjelent a *Műhely* 2008/4 számában) és elismeri, törekvéseivel inkább zavart keltett, mint elismerést, s kompetens befogadót csak elvétve talált. Jó negyven évvel később Hites Sándor viszont kiváló olvasónak bizonyult, utána nézett minden háttéranyagnak, értő módon fejtette meg az átlagolvasó számára bonyolult szövegeket és létrehozta a szerző által elvárt jelentéseket. Mint mondja, „páratlan rafinériával és tudatossággal szerkesztett szövegekkel van dolgunk”. Többször is rámutat a gyakran fejtőőre emlékeztető szövegek kombinatorikus jellegére, melyből kifolyólag „az olvasó hasonló *nyomozásra* kényszerül, mint számos novella szereplője”, s minthogy a hálózatot szövő ismétlődések az olvasó emlékezőképességét is próbára teszik, megállapítja: „Karátson novellái azért *ejtenek zavarba*, mert megvonják a rendezés lehetőségét, de folyamatosan kecsgetnek is vele.” Ami viszont a kétségbeejtést illeti, magyarázatul álljon itt a borítóra tett részletet megelőző néhány mondat: „Karátson az irodalmat mintha általában perverziónak tekintené. A tematikus vonatkozások mellett a perverzítás szövegei kombinatorikus, késleltetési jellegében is jelentkeznek, mely a freudi ismétlési kényszer démoniségéhez hasonlóan, a nyelv szintjén jelöli meg az elfojtott visszatérését. Nem is a tematikus rettenet, hanem az egyes nyelvi elemeknek

a permutációkban való visszatérése adja novellái szorongáskeltő jellegét. Nem az *unheimlich* tapasztalatának kifejezéséről, ábrázolásáról, hanem poétikai működtetéséről van szó. Nem egyszerűen a kísérteties tapasztaljuk bennük, hanem *kísérteties módon* tapasztaljuk szövegeit. Legjobb 58 pillanataiban ezért nem pusztán zavarba hozza, hanem egyenesen kétségbe ejti olvasóját.”

Hites fel van fegyverkezve mindazokkal az ismeretekkel, melyek az író mondatainak megfejtéséhez szükségesek. Munkája nem könnyű: mint olvasó, ő is szembesül a befogadás nehézségeivel, és ennek időnként hangot is ad. Értelmezéséhez jó hasznát veszi Karátson esszéinek, melyek a teóriával magyarázzák saját praxisát, s melyekben kedvenc szerzői műveiből kiemeli azokat a jellemzőket, melyeket ő maga is birtokolni szeretne.

A recenzensnek az az érzése, mintha egyfajta játszómáról lenne szó: amit Karátson „agyafúrta”, tudatosan vagy tudatalattijának engedelmessé elrejtett a mondatai mögött, Hites szisztematikus és kitartó munkával rendre megtalálja. Így talál egymásra szerző és olvasó, író és kritikus egy folyamatos virtuális dialógusban. El kell ismernünk: jól egymásra találtak. Karátson műves, hermetikus, az első kötetekben kimondottan bonyolult mondatait Hites nem kevésbé szofisztikált mondatokkal parafrázeálja és magyarázza. (*Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011*)

